

ПРОБЛЕМА ІСНУВАННЯ КОМПЛЕКСНИХ ГАЛУЗЕЙ У СИСТЕМІ ПРАВА УКРАЇНИ

Проблема комплексних галузей досі залишається однією із найбільш дискусійних та невіршених у системі права. Труднощі пояснення природи комплексних галузей багато в чому обумовлені тим, що питання щодо останніх тісно пов'язане з іншими проблемами системи права, котрі ще не знайшли належного розв'язання у правовій теорії. Сюди слід віднести питання про елементний склад системи права, її динаміку, проблеми співвідношення права і законодавства, поняття системи права та галузі права, критеріїв розподілу права на галузі (у першу чергу — предмета і методу правового регулювання) та ін.

Насамперед зазначимо, що ми не підтримуємо ідею існування комплексних галузей у системі права, вважаючи такі утворення (інформаційне, екологічне право) новими галузями системи права України, що мають певну тимчасову ознаку комплексності на етапі свого становлення. Свою позицію обґрунтуємо далі.

Серед тих науковців, які підтримують ідею існування комплексних галузей, не існує єдиної думки щодо ознак комплексності та визначення комплексної галузі права, тобто і дотепер нечисленні прихильники комплексних галузей права не можуть переконливо обґрунтувати причини їх існування та розкрити їх правову природу. Тому доцільно дослідити ідеї, існуючі у наукових колах, і зробити свої висновки щодо комплексних галузей.

Сама ідея комплексних галузей права у вітчизняній юридичній науці пов'язується з ім'ям В.К. Райхера, що висловив її в книзі «Общественно-исторические типы страхования» [1, с.189–190]. Однак В. К. Райхером ця ідея була лише позначена і розгорнутої аргументації не одержала. Хоча, слід зазначити, що надалі автор знову намагався її розвивати [2]. У 1957 р. ідею щодо існування у праві основних та комплексних галузей підтримав Ю.К. Толстой [3], а в 1961 р. – О.С. Йоффе і М.Д. Шаргородський [4]. С.С. Алексєєв, ґрунтуючись на вченні про множинність системообумовлюючих факторів, стверджував, що первинну структуру права утворюють основні його галузі, а вторинну – комплексні [5, с.14–15].

Вирішення проблеми, як нам видається, слід розпочати зі з'ясування поняття комплексності. Поняття «комплекс» походить від лат. – поєднання, зв'язок і позначає сукупність предметів або явищ, що становлять єдине ціле [6, с.283]. Тобто комплексним утворенням може бути сукупність норм, які поєднані певним зв'язком і становлять єдине ціле. Під це визначення підпадають як галузі, так і інститути права.

Щодо визначення комплексних галузей, то слід зазначити, що мало хто з науковців, навіть тих, які підтримували думку про існування комплексних галузей, намагався сформулювати це визначення. В основному мова йшла про окремі риси цих утворень (наприклад, те, що вони складаються з норм

інших галузей), або про те, чи вони існують, є вони галузями права чи галузями законодавства.

Великий юридичний словник подає наступне визначення: «Комплексна галузь права – це сукупність правових норм, які регулюють відносини в певній сфері діяльності та відносяться до різних галузей права» [7, с.265]. За цим визначенням система права має дворівневу структуру, тобто окрім звичайних галузей та інститутів, вона має другий рівень – комплексний, а також багатоманітність критеріїв розподілу права на галузі. Фактично це заперечує об'єктивну зумовленість системи права базисом даного суспільства, що виявляється в ідеї існування множинності класифікаційних критеріїв розподілу права на галузі.

Також не можна погодитися з поширеною думкою, що комплексні галузі права існують, але «ніякого місця в системі права не займають, їм надають тільки умовне місце в залежності від мети систематизації» [3, с. 44]. Припускаючи, що комплексні галузі все-таки існують, то це будуть галузі, які займають певну нішу, є однопорядковими з іншими галузями, а це означає, що їх можна порівнювати з іншими галузями та розрізняти за певними ознаками.

Серед основних ознак комплексної галузі, що зустрічаються в науковій літературі, можна виділити наступні:

- комплексна галузь складається з норм інших галузей права [8, с.287];
- відсутність особливого специфічного методу правового регулювання [8, с.287];
- відсутність єдності предмета правового регулювання [3, с.44–5];
- основою існування предмета її регулювання називається і сфера державного управління [9, с. 49], і види господарської діяльності, і суб'єкти, а також галузі народного господарства [10, с.18] і т. ін. Варто звернути увагу на думку А. Ф. Шебанова, який висунув тезу про те, що система комплексних галузей будується на основі сполучення галузей права і галузей державного управління [11, с.18];
- комплексна галузь – це галузь іншого рівня системи права [5, с.14–15];

Отже, характерною ознакою комплексної галузі визначається різнорідність її предмета, тобто на відміну від «самостійних» галузей, такі утворення не мають відповідного «єдиного й однорідного» предмета. Ми не поділяємо думку, що в системі права може існувати галузь без єдності предмета правового регулювання, таке утворення у праві не могло б навіть з'явитися, адже вся система права побудована за принципом предмета і методу правового регулювання. Будь-яке утворення системи права, якщо воно є її елементом, обов'язково має свій предмет і метод. Також слід сказати, що якісна однорідність предмета тих галузей, які називають комплексними, наприклад, однорідність предмета екологічного права, в певному розумінні набагато більша, ніж кримінального або адміністративного права.

Особливий предмет комплексної галузі обумовлює для неї і свій особливий метод. Метод галузі права, якщо перевести це поняття на мову системних категорій, відбиває в синтезованому, нерозчленованому вигляді

властивості і функції галузі права як системного утворення, що обумовлені об'єктом (предметом) і метою галузевого регулювання. Комплексний і цілісний характер предмета визначає і комплексну цілісність методу. Врегулювання предмета, що являє собою соціальну систему, вимагає юридично різноманітних способів впливу, які полягають у своєрідній, властивій тільки даній комплексній галузі комбінації вихідних, типових прийомів юридичного регулювання.

З позиції прихильників теорії існування комплексних галузей, основною відмінною рисою прийнято вважати те, що комплексні галузі складаються з норм інших, так званих основних галузей права. Така позиція обов'язково заводить науковця у глухий кут пізнання законів розвитку системи права. Якщо припустити, що комплексна галузь складається з норм інших галузей, то одразу отримуємо декілька проблем і невідповідностей, а саме:

1. Дублювання норм у системі права. Це призводить до неузгодженості та невідповідності, порушує принцип єдності та цілісності системи права. Маючи таке уявлення про систему права, неможливо спиратися на неї як на взірць при побудові системи законодавства, бо зайве дублювання викликати плутанину.

2. До цього додається неможливість встановити приналежність норми конкретній галузі, що унеможлиблює точне та законне застосування цієї норми.

3. Система права, як упорядкованість змісту об'єктивного права (якщо його розглядати поза формою) не дублюється, адже зміст, не обтяжений оболонкою форми, не може бути множинним.

4. Також такий погляд певним чином порушує принцип об'єктивності системи права, уможливаючи суб'єктивне вицлювання комплексних галузей.

5. Таке положення утворює систему в системі права, тобто певний комплексний ярус, місце якого викликає великі суперечності. Саме через це виникає уявлення, нібито комплексні галузі існують, але ніякого місця в системі права не займають.

Таким чином, теорія про те, що комплексна галузь – це галузь, яка складається з норм інших галузей права, вступає в конфронтацію з відомими науці знаннями та уявленнями про систему права, які вже були доведені теорією та практикою правової реальності. Це дає підстави твердити про **неможливість існування комплексної галузі у вигляді вторинного перегрупування правових норм.**

Ми пов'яжемо існування наукової теорії про комплексні галузі в системі права з тим, що на певній стадії свого формування нові елементи системи права (особливо нові галузі права) мають ознаку комплексності. Нові галузі вбирають в себе ту частину норм, якою вже врегульовані певні відносини. Це відбувається через взаємодію двох факторів: *попереднього правового врегулювання* тієї соціальної сфери, у якій формується предмет комплексної галузі, а також, що важливо, через *цілісність предмета нової галузі*. Правова реальність свідчить про системний принцип організації пред-

мета правового регулювання галузі. За цим принципом предметом правового регулювання нової галузі охоплюються правовідносини, що вже виникли на основі норм різних існуючих галузей. А це, в свою чергу, надає змогу включати відповідні норми до складу нової галузі.

Те, що нова галузь системи права має певну тимчасову ознаку комплексності, спробуємо пояснити, розглядаючи шляхи формування таких галузей.

Більшість авторів, які займаються проблематикою системи права, відзначають, що галузі права можуть формуватися такими шляхами, як виокремлення з основних галузей (рос. «отпочкования») та формування самостійної галузі на основі виникнення нових суспільних відносин [8, с.286] [12, с.71].

Підтримуючи таку позицію, вважаємо за потрібне дещо уточнити та поглибити її. З огляду на історичний досвід та сучасну правову реальність, пропонуємо виділяти наступні шляхи формування нових галузей права:

1) виникнення галузі в результаті появи нових суспільних відносин, що мають суттєве значення для суспільства та держави;

2) «відгалуження» від декількох галузей (системне об'єднання частин декількох галузей);

«виокремлення» від однієї «материнської» галузі (наприклад, кількісне і якісне розростання правового інституту або підгалузі).

Детальніший аналіз основних шляхів формування приведе до висновку про наявність у новій галузі певних тимчасових ознак комплексності. Це вказує на те, що *обов'язковою ознакою зародження нової галузі буде ознака комплексності*. Але це ніяк не свідчить про появу комплексної галузі, оскільки така ознака *тимчасова* і з часом за допомогою саморегулювання системи права вона стає все менш видимою і суттєвою. «Соціальні системи в процесі свого розвитку повинні знаходитися в стані підтримки оптимального рівня свого функціонування» [13, с.60].

Спробуємо розвинути цю гіпотезу. Навіть саме слово «виокремлення» передбачає не просто відмежування, а вбирання новою галуззю певних норм та властивостей, які були в інших існуючих галузях. Коли ми говоримо про виокремлення нової галузі з декількох основних, то це автоматично вказує на ознаку комплексності, тобто у склад нової галузі потрапляють ті норми та інститути, які раніше вже були врегульовані правом і належали іншим галузям. Тобто, якщо говорити про «виокремлення» (див. другий і третій шляхи формування нової галузі), то ознака комплексності стає очевидною і, звичайно, невід'ємною рисою становлення нової галузі.

Коли мова йде про утворення галузі через виникнення нових суспільних відносин, то тільки на перший погляд нова галузь не може містити ознаки комплексності, оскільки очевидно, що новий великий блок суспільних відносин, якого було б достатньо для народження нової галузі, не може виникнути раптово. Такі нові відносини поступово окремими частинами врегульовуються правом, причому тими різними галузями, які вже існують у системі права на той момент.

Вищезначене свідчить не тільки про наявність комплексності у будь-якій новій галузі, а й про неможливість існування жодного із шляхів фор-

мування нової галузі у «чистому» вигляді, адже кожен шлях призводить хоча б до часткового виокремлення норм з тих галузей, які вже існують. Розподіл шляхів формування говорить тільки про домінуючу тенденцію при формуванні галузі, тобто, звідки бере своє коріння найбільш значна частина норм і, як здається, не завжди з упевненістю можна визначити, яким шляхом проходить формування нової галузі.

Таким чином, комплексність у галузі виражається не в тому, що галузь складається з норм інших галузей, а в тому, що нова галузь успадковує деякі риси існуючих галузей. Нова галузь народжується існуючою системою права, взаємодією основних її елементів, тобто все виходить з вже існуючого, неодмінно успадковуючи його характеристики і навіть окремі частини. Так взаємодія саме «вихідних компонентів цілого завжди приводить до виникнення нової якості» [13, с.76].

Проведений аналіз доводить, що в системі права, особливо при її галузевому розподілі, все-таки може виникати певна комплексність, яку ми вважаємо **лише тимчасовою ознакою формування нової сучасної галузі в системі права України**. Причому така комплексність не може полягати у дублюванні норм іншої галузі, адже при формуванні проходить не процес дублювання, а процес «переходу» норм, інститутів та підгалузей існуючих галузей до режиму регулювання нової галузі через більшу якісну однорідність існуючих норм з предметом та методом нової галузі. Таким чином, наявність так званої комплексності є відображенням динамічних процесів, що відбуваються в системі права, і може свідчити про формування нової галузі.

Список літератури: 1. Райхер В.К. Общественно-исторические типы страхования. М.-Л., 1947. 2. Райхер В.К. О системе права // Правоведение. 1975. № 3. 3. Толстой Ю.К. О теоретических основах кодификации гражданского законодательства // Правоведение. 1957. №1. 4. Йоффе О.С., Шаргородский М.Д. Вопросы теории права. М., 1961. 5. Алексеев С.С. Об отраслях права // Советское государство и право. 1972. № 3. 6. Словник іншомовних слів / Уклад.: С.М. Морозов, Л.М. Шкарапута. К., 2000. 7. Большой юридический словарь / Под ред. А.Я. Сухарева, В.Е. Крутских. 2-е изд., перераб. и доп. М., 2003. 8. Теория государства и права / Под ред. С.С. Алексеева. М., 1985. 9. Бобровник С.В., Богинич О.Л. Система законодательства Украины: актуальні проблеми та перспективи розвитку / Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. К., 1994. 10. Яковлев В.Ф. Отраслевая дифференциация и межотраслевая интеграция как основы системы законодательства // Правоведение. 1975. №1. 11. Шебанов А.Ф. Система отраслей законодательства: основания построения // Правоведение. 1976. №4. 12. Поленина. С. В. комплексные правовые институты и становление новых отраслей права // Правоведение. 1975. №3. 13. Введение в теорию государственно-правовой организации социальных систем / Под общей ред. Е.Б. Кубко. К., 1997.

Надійшла до редколегії 12.05.05